

ALTERNATIVNI POSTUPCI PRILIKOM UČENJA PREZENTA U NASTAVI SRPSKOG KAO STRANOG JEZIKA

Apstrakt: Predmet ovoga rada jeste sagledavanje alternativnih postupaka prilikom usvajanja prezenta na početnom nivou učenja srpskog jezika kao stranog. Praksa pokazuje da stranci koji uče srpski jezik na A1 nivou imaju velikih poteškoća da savladaju način obrazovanja oblika prezenta, kako zbog nepostojanja jasnih pravila tako i zbog postojanja velikog broja nastavaka. Na primer, u građenju 3. lica množine prezenta na raspolaganju su čak tri nastavka (*-e, -u, -ju*), pri čemu ne postoji mogućnost slobodnog izbora. Prema nepisanom pravilu, u udžbenicima za učenje srpskog jezika najpre se izučava prezent, a zatim svi ostali glagolski oblici. Međutim, autori smatraju da bi izučavanju prezenta trebalo da prethodi izučavanje imperativa, jer postoji direktna veza između načina obrazovanja 3. lica množine prezenta i (drugog lica jednine) imperativa. Imperativ je glagolski oblik sa kojim se učenici susreću vrlo često tokom perioda boravka u Republici Srbiji, ali i na samom početku kurseva prilikom upoznavanja sa instruktivnim delom udžbenika (*zaokružite, podvucite, slušajte, recite* itd.). Imperativ na taj način postaje forma koju stranci rado koriste „radi preživljavanja” u realnim životnim okolnostima. Drugim rečima, poznavanje ovog glagolskog oblika pomaže u snalaženju pri izvršavanju svakodnevnih aktivnosti do onog trenutka dok ne razviju elementarne jezičke kompetencije. Autori u ovom radu nastoje da pokažu kako izmenjeni redosled izučavanja glagolskih oblika (imperativ–prezent) može pomoći u efikasnijem savladavanju građenja i upotrebe prezentskih oblika, uočavajući dva vrlo korisna pravila i primenjujući ih na sve glagole predviđene programima i udžbenicima na početnom nivou učenja srpskog kao stranog jezika. Kako bi dokazali navedene tvrdnje, autori su formirali eksperimentalnu i kontrolnu grupu. Obe grupe činili su učenici koji su apsolutni početnici u učenju srpskog jezika. U kontrolnoj grupi su sadržaji o glagolskim vremenima izučavani onim redosledom kojim su predstavljani u udžbenicima (prezent–imperativ). U eksperimentalnoj grupi redosled obrađenih sadržaja bio je drugačiji (imperativ–prezent). Rezultati istraživanja su pokazali da su učenici u eksperimentalnoj grupi bili u stanju da gotovo nepogrešivo obrazuju oblike imperativa i prezenta, dok je uspešnost učenika u kontrolnoj grupi varirala od zadatka do zadatka.

Ključne reči: alternativni postupci, prezent, imperativ, srpski kao strani jezik.

1. Uvod

Savladavanje sistema glagolskih oblika u nastavi srpskog kao stranog jezika predstavlja veliki i težak zadatak za sve učenike, bez obzira na postojanje sličnosti ili razlika između srpskog i maternjeg jezika. Učenici se postupno upoznaju sa siste-

mom glagolskih oblika – najpre sa glagolskim vremenima, a zatim i sa glagolskim načinima. Na početnim nivoima (A1 i A2) savladavaju redom *present*, *perfekat*, *future I*, *potencijal* i *imperativ*, pri čemu se *present*, usled svoje (morfološke) složenosti, izučava na više časova. Iako se izučavanju *presenta* posvećuje posebna pažnja, praksa pokazuje da stranci najveći broj grešaka načine prilikom njegovog obrazovanja i upotrebe (Milošević, 2016; Babić, 2016, 2019; Perišić Arsić, 2016, Đorđević, 2017; Sudimac, 2019). Uzrok takvom činjeničnom stanju jeste složena morfološka struktura *prezentskih* oblika: postojanje osnove i većeg broja nastavaka, pri čemu se posebno ističe obrazovanje 3. lica množine, za koje se vezuje upotreba specifičnog oblika *prezentske* (ili *infinitivne*) osnove, čak tri nastavka (-e, -u, -ju), odnosno česta odstupanja usled vršenja glasovnih promena. Izbor odgovarajućeg nastavka u situaciji kada postoje tri potencijalna rešenja predstavlja pravi izazov za strance pred kojim vrlo često traže pomoć svoga nastavnika. Savet da jednostavno moraju naučiti standardnojezička pravila i sve oblike glagola ne može ispuniti očekivanja učenika, posebno zato što „nemamo jasna i jednostavna pravila kojima bismo studente mogli naučiti” (Babić, 2019: 46). „Ono što je govorniku maternjeg jezika sasvim prirodno i o čemu ne razmišlja dok govori ili piše, stranom studentu može da bude potpuno nepoznato i da izazove pravu konfuziju” (Krajišnik, 2016: 14). Shodno tome, neophodno je pronaći alternativni pristup koji bi učenicima olakšao izbor odgovarajućeg nastavka, jer prema metodičkoj koncepciji nastave srpskog kao stranog jezika *prezentske* oblike ne bi trebalo učiti na tradicionalan način, odnosno onako kako je predstavljeno u gramatikama srpskog jezika.

Imajući u vidu gorenavedeno, nastavniku je ostavljena mogućnost da samostalno osmisli nastavni rad i improvizuje na samom času. Važnu ulogu radi pomoći učeniku da savlada obrazovanje 3. lica množine *presenta* mogu imati oblici *imperativa* glagola. Bez obzira na to što je izučavanje *imperativa* programom predviđeno nakon *presenta*, vrlo često na A2 nivou, jednostavna zamena redosleda u izučavanju ovih glagolskih oblika može imati pozitivan efekat na postignuća učenika na početnom nivou, jer postoji veza između načina obrazovanja *imperativa* i 3. lica množine *presenta* – glagoli koji u *imperativu* imaju nastavke -j, -jmo, -jte, u većem broju slučajeva će u 3. licu množine *presenta* imati nastavak -ju, a oni koji imaju -i, -imo, -ite, neki od (preostala) dva nastavka: -e ili -u, pri čemu je frekventnost upotrebe drugopomenutog nastavka izrazito mala na početnom nivou učenja jezika. Veza između ova dva glagolska oblika dodatno je ojačana činjenicom da se *imperativ* upravo gradi pomoću okrnjene osnove 3. lica množine *presenta*, zbog čega je sasvim opravdano izučavati ga paralelno sa *presentom* ili neposredno nakon *presenta*. Međutim, njegovo izučavanje pre obrade *presenta* takođe ima svoje metodičko opravdanje, jer za strance poznavanje samog termina *prezentska osnova* nema posebnu ulogu i važnost pri tradicionalnom redosledu izučavanja glagolskih oblika, jer ne postoji realno očekivanje da će uspešno naučiti sve oblike *presenta* i *prezentskih* osnova glagola predviđenih programom na početnom nivou učenja jezika. Učenici koji tokom kursa borave/žive u Srbiji susreću se sa oblicima *imperativa* (*slušaj, gledaj, sedi, smiri se, jedi, pij, žvaći, pročitaj, napravi* itd.) kako u obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti (jer je svojstven direktnoj komunikaciji), tako i u samim udžbenicima.

Primeru radi, u udžbeniku „za preživljavanje” *Serbian for Beginners* autorke Marine Janjić zastupljeno je više oblika imperativa: *izvolite, pogledajte* (Lekcija 2), *donesite* (Lekcija 3), *izvinite, idite, skrenite* (Lekcija 4). Učenicima je obrazovanje i upotreba imperativa svakako jednostavniji zadatak, što potvrđuju i pomenuti radovi iz oblasti analize grešaka na početnom nivou učenja srpskog kao stranog jezika – od svih autora koji su se bavili ovim pitanjem jedino Biljana Babić (2016: 103) pronalazi određeni broj grešaka prilikom tvorbe imperativa.¹ Takođe, poznavanje oblika imperativa omogućilo bi jednostavnije određivanje prezentske osnove, što bi prilikom izmenjenog redosleda savladavanja glagolskih oblika trebalo da predstavlja polaznu tačku u smanjenju broja grešaka pri obrazovanju oblika prezenta. Naime, učenici bi jednostavnim odbijanjem imperativnog nastavka dobili (okrnjenu) prezentsku osnovu kojoj bi, nakon poređenja sa oblikom infinitiva, dodali nastavke za prezent. Naravno, ovaj postupak bi imao svoje ograničenje na minimum glagola predviđenih za izučavanje na početnom nivou učenja srpskog kao stranog jezika.

Rad je podeljen na pet delova. Nakon uvodnih razmatranja sagledano je mesto prezenta i imperativa u nastavi srpskog kao stranog jezika. U trećem delu je predložena metodologija istraživanja, a u četvrtom je sprovedena analiza i interpretacija dobijenih rezultata. U petom delu su izvedeni najvažniji zaključci.

2. Status prezenta i imperativa u nastavi srpskog kao stranog jezika

Izučavanje prezenta u nastavi srpskog kao stranog jezika je predviđeno na A1 nivou, pri čemu se usled morfološke složenosti izučava na više časova (i kroz više lekcija u udžbenicima). Učenici se najpre upoznaju sa potvrđnim/odričnim oblikom prezenta pomoćnog glagola *jesam* u jednini/množini, a zatim sa: nastavcima za obrazovanje prezenta, specifičnim oblicima pojedinih glagola (*doručkovati, ručati, večerati, jesti, piti*), prezentom modalitetnih glagola *hteti, moći*, odnosno *želeti, morati, trebati*. Savladavanje navedenih sadržaja predstavlja pravi izazov za učenike, zato što se susreću sa velikim brojem nastavaka u zavisnosti od vrste infinitivne ili prezentske osnove određenog glagola.² Poznato je da glagoli predstavljaju vrstu reči „sa najstrožijim sistemom morfoloških oblika i gramatičkih značenja, koji stranim studentima zadaju nesumnjivo najviše muke” (Babić, 2019: 35). „Imaju veliki broj oblika i veliki broj promena kojima su ti oblici obuhvaćeni” (Piper, Klajn, 2013: 189). M. Stevanović (1986) izdvaja čak sedam vrsta pravilne promene pojedinih glagola: 1) glagoli na *-ati, -am*, 2) glagoli na *-eti*, 3) glagoli na *-iti*, 4) glagoli na *-uti*, 5) glagoli na *-sti*, 6) glagoli na *-rti*, 7) glagoli na *-ći*. Međutim, navedenu situaciju u nastavi srpskog kao stranog jezika dodatno komplikuje postojanje podvrsta svake od navedenih promena. Iako se učenici ne upućuju u vrste svih navedenih promena,

¹ Upravo B. Babić u radu *Morfološko-sintaksički minimalni rečnik glagola u nastavi srpskog jezika kao stranog/drugog i kao maternjeg* ističe da lektori/nastavnici (takođe) mogu naići na probleme u gramatikama srpskog jezika za strance u vezi sa građenjem i stvarnim brojem nastavaka.

² Važno je pomenuti da stranci na početnom nivou ne uče odvojeno nastavke za prezent i nastavke za lice.

primećuju postojanje velikog broja mogućnosti obrazovanja prezenta, što dovodi do pojave nesigurnosti u konkretnoj komunikativnoj situaciji. Primera radi, glagoli čija se infinitivna osnova završava na *-iti* mogu imati dva nastavka u prezentu: *nositi – nosim, umiti – umijem*. „Da bi neko ovo mogao učiniti i razumeti, potrebno je da u potpunosti vlada infinitivnim i prezentskim oblicima srpskog jezika, a to sa stranim studentima, naravno, nije slučaj” (Babić, 2019: 41). Uz navedeno, nastavnu situaciju težom čini i postojanje glasovnih promena na granici između osnove i nastavka (*ka-zati–kažem*), odnosno nerazlikovanje infinitivne i prezentske osnove (*voleti–volim*), što predstavlja predmet izučavanja na višim nivoima. Iz tog razloga se javljaju česte greške u obrazovanju i upotrebi prezenta, i to: 1) greške u osnovi, 2) greške u nastavku i, 3) greške u odričnom obliku (Babić, 2016).

Kako se učenici na početnom nivou učenja srpskog kao stranog jezika ne upoznaju sa infinitivnom i/ili prezentskom osnovom³, greške u nastavku za obrazovanje prezenta veoma su česte. Kao što je dobro poznato, u srpskom jeziku su „prezentski nastavci dvočlani”: prvi član ima značenje lica, a drugi ima značenje broja: *-m-Ø, -š-Ø, -Ø-Ø, -m-o, -t-e, -(j)u-Ø* ili *-e-Ø* (Piper, Klajn, 2013: 165). U nameri da učenicima olakšaju ovladavanje prezentom, nastavnici i autori udžbenika i gramatika proširuju nastavak samoglasnikom (*iz*) osnove. Tako se u udžbeniku *Reč po reč* (Selimović-Momčilović, Živanić, 2012) i u *Gramatici srpskog jezika za strance* (Mrazović–Vukadinović, 2009) kao nastavci za obrazovanje prezenta pojavljuju: *-em, -eš, -e, -emo, -ete, -u; -am, -aš, -a, -amo, -ate, -aju; -im, -iš, -i, -imo, -ite, -e*. Međutim, ni ovaj pristup ne može biti uvek delotvoran i olakšavajući, posebno prilikom obrazovanja 3. lica množine prezenta usled postojanja čak tri nastavka: *-u, -(a)ju, -e*, te nepoznavanja prezentske osnove na koju se dodaju.⁴ Složenost pravila o obrazovanju 3. lica množine prezenta u *Normativnoj gramatici srpskoga jezika* i *Gramatici srpskoga jezika za strance* I. Klajna ograničavaju njihovu funkcionalnost u nastavi srpskog kao stranog jezika, jer se zasnivaju na poznavanju oblika 1. lica jednine prezenta, a dobro je poznato da stranci na početnom nivou učenja srpskog jezika često nisu sigurni ni u vezi sa tim kako bi trebalo obrazovati oblik 1. lica jednine prezenta. Ni upotreba velikog broja ilustracija i tabelarnih prikaza ne doprinosi njegovom efektivnijem savladavanju. Praksa (takođe) pokazuje da se na časovima i u udžbenicima insistira na uvežbavanju gradiva – učenici treba da kroz veliki broj repetitivnih zadataka nauče/savladaju oblike prezenta najfrekventnijih glagola. Važnu pomoć u savladavanju ovog glagolskog vremena mogu imati rečnici glagola, u kojima su posebno istaknuti oblici 1. lica jednine i 3. lica množine prezenta.⁵

Sa druge strane, imperativ se, prema tradicionalnom redosledu izučavanja glagolskih oblika, obrađuje nakon svih osnovnih glagolskih vremena. Ubraja se u kategoriju glagolskih oblika „kojima se izražava odnos govornog lica prema onome što

³ Ni u jednoj gramatici srpskog jezika za strance ne pominje se osnova na koju se dodaju nastavci: Mrazović–Vukadinović 2009, Klajn 2006.

⁴ Mrazović–Vukadinović (2009: 115) ističu važnost 3. lica množine prezenta u određivanju prezentske osnove: „Prezentska osnova svih glagola se dobija kada se od 3. lica množine prezenta odbije lični nastavak *-e* ili *-(j)u*”.

⁵ Videti: *Naučimo srpski 1 i 2 – Rečnik glagola* (Babić, 2011).

je označeno datim glagolom” i prvenstveno se koristi u direktnoj komunikaciji. Imajući u vidu preporuke iz *Zajedničkog evropskog okvira za učenje jezika* u pogledu sadržaja, imperativ predstavlja glagolski oblik koji zauzima važno mesto u orijentaciji i obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti – radi iznošenja zabrana, sugestija, upućivanja molbi itd. Imperativ postoji u 2. licu jednine, i u 1. i 2. licu množine. U *Normativnoj gramatici srpskoga jezika* navodi se da u „određivanje oblika imperativa treba poći od 3. lica množine prezenta”, jer upravo to lice može pomoći u izboru odgovarajućeg nastavka za imperativ:

„Ako se ono završava na *-ju* ili *-je*, imperativ će biti na *-j*, *-jmo*, *-jte*. (...) U manjem broju glagola koji u množini prezenta ispred nastavka *-ju* ili *-je* imaju dug samoglasnik (naglašen ili nenaglašen), imperativ će biti na *-i*, *-imo*, *-ite*. (...) Imperativ na *-i*, *-imo*, *-ite* imaju i svi ostali glagoli” (Piper, Klajn, 2013: 181).

U nastavi srpskog kao stranog jezika imperativ se izučava na jednom ili dva časa, a u udžbenicima je (obično) predstavljen u jednoj lekciji. Praksa pokazuje da učenici nemaju velikih poteškoća u savladavanju imperativa, ali B. Babić (2019) primećuje da se gramatike srpskog jezika za strance ne slažu ni u pogledu građenja, ni u pogledu broja nastavaka koji se koriste pri obrazovanju ovog oblika. Naime, pored navedenih nastavaka, kod glagola IVa-b vrste pojavljuje se „nulti” nastavak (*piju–pij*, *čuju–čuj*, *prodaju–prodaj*). Ipak, bez obzira na postojanje nesaglasja među gramatikama, stranci pokazuju zavidne rezultate u obrazovanju i upotrebi imperativnih oblika, zato što predstavljaju deo njihove svakodnevice (rekli bismo, deo životnog iskustva), odnosno sastavni deo udžbeničkih instrukcija (*uradite*, *kažite*, *označite*, *upiшите*, *odgovorite*, *stavite*, *dopunite*, *vežbajte*, *završite*, *napravite*, *pročitajte*, *recite*, *obratite*, *promenite*, *zamenite*, *pogledajte*, *izaberite*). Upravo ove forme imperativa postaju nezaobilazan deo učenikovog jezičkog inventara. Zahvaljujući tome, uspevu da dovedu u korelaciju imperativ sa prezentom, uočavajući (prezentsku) osnovu i nastavke, prenoseći ranije stečena znanja na nove situacije i nove glagole. Ne bi li se nastava učinila efikasnijom, a broj grešaka pri obrazovanju i upotrebi prezenta redukovao, potrebno je ispitati funkcionalnost navedenog pristupa i, naravno, pronaći još alternativnih pristupa obradi ove dve nastavne jedinice, koje imaju ključnu važnost u razvoju komunikativnih i gramatičkih kompetencija učenika.

3. Metodologija istraživanja

3.1. Predmet istraživanja

Tradicionalni pristup izučavanju prezenta u nastavi srpskog kao stranog jezika pokazuje u praksi nefunkcionalnost i neefikasnost. Stranci koji pohađaju nastavu susreću se sa nepostojanjem konkretnih pravila i sa velikim brojem nastavaka. Da bi uspešno izgradili i upotreбили prezent, često je neophodno da poznaju bar jedan oblik prezenta, koji im može pomoći u identifikaciji granice između osnove i nastavka. Kako bi poboljšali efikasnost svojih časova, nastavnici posežu za alternativnim pristupima podučavanja sistema glagolskih oblika, menjajući redosled po kome ih

predstavljaju svojim učenicima. S obzirom na postojanje direktne veze u načinu obrazovanja 3. lica množine prezenta i imperativnih oblika, neretko se odlučuju da imperativ izučavaju neposredno nakon usvajanja prezenta pomoćnog glagola *jesam*, odnosno pre obrazovanja prezenta ostalih glagola pomoću prezentskih nastavaka, jer praksa pokazuje da stranci brže savladaju oblike imperativa, koji je jednostavniji za građenje. Činjenica je da se učenici iz inostranstva koji žive na srpskog govornom prostoru svakodnevno susreću sa ovim oblikom pri obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti i u instruktivnom delu samih udžbenika. Stoga je predmet ovoga rada sagledavanje funkcionalnosti navedenog alternativnog postupka prilikom učenja prezenta u nastavi srpskog kao stranog jezika.

3.2. Cilj, zadaci i hipoteza istraživanja

Cilj ovoga rada je da se izvrši opis i ekspanacija modifikovanog pristupa izučavanju prezenta i imperativa, kao i da se odrede (moguća) pravila radi jednostavnijeg i efikasnijeg obrazovanja prezentskih oblika. Na osnovu određenog predmeta i cilja istraživanja, definisani su sledeći istraživački zadaci:

1. Opisati i objasniti korake u podučavanju imperativa i prezenta u skladu sa novoprimenjenim pristupom.
2. Proveriti efikasnost primenjenog alternativnog pristupa na konkretnim zadacima.

U skladu sa gorenavedenim postavljena hipoteza glasi: *Primenjeni alternativni pristup izučavanju prezenta će biti efikasniji u odnosu na tradicionalni.*

3.3. Metode, uzorak i tok istraživanja

Prema definisanom predmetu, cilju i postavljenim zadacima u istraživanju smo koristili eksperimentalnu i komparativnu metodu. Građu su činili odgovori studenata na testu znanja, koji je za potrebe ovog istraživanja formiran u Centru za srpski kao strani i nematernji jezik (pri Departmanu za srbistiku) na Filozofskom fakultetu u Nišu. Istraživanje je sprovedeno tokom jesenjeg semestra akademske 2019/2020. godine. Učešće u istraživanju je uzelo petoro studenata (iz Bugarske, Francuske, Rusije, Litvanije i Sjedinjenih Američkih Država) koji su pohađali nastavu srpskog kao stranog jezika na početnom nivou, a koji su pre početka kursa proveli u Republici Srbiji najmanje mesec dana.

Studenti su podeljeni u dve grupe – kontrolnu i eksperimentalnu. Kontrolnu grupu su činili student iz Bugarske i studentkinja iz Litvanije, dok su eksperimentalnu grupu činili studenti iz Rusije i Francuske, odnosno studentkinja iz Sjedinjenih Američkih Država. Nastavu su pohađali u odvojenim terminima, pri čemu su do testiranja imali po pedeset i osam časova. Nastavnik se prilikom rada u kontrolnoj grupi držao tradicionalnog redosleda izučavanja glagolskih oblika, pri čemu su obrađeni prezent, perfekat, futur I, potencijal i imperativ. U eksperimentalnoj grupi je primenio alternativni pristup izučavanja glagolskih oblika – najpre obradio prezent pomoćnog glagola *jesam*, a odmah zatim imperativne oblike, te oblike prezenta

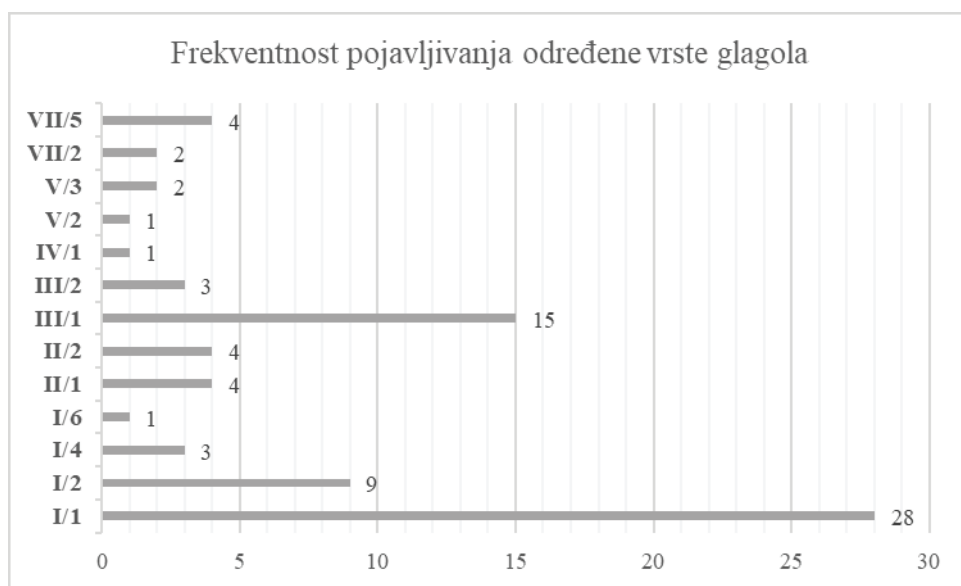
koji se formiraju dodavanjem nastavaka na osnovu. Naravno, prilikom izučavanja ostalih glagolskih oblika nije bilo promene u redosledu izučavanja. Na samom kraju semestra studenti su rešavali unapred pripremljeni test znanja, koji se sastojao iz tri zadatka – obrazovanje 3. lica množine prezenta na osnovu datog glagola u imperativu, građenje imperativa i prezenta glagola u infinitivu i dopuna teksta odgovarajućim oblicima imperativa i prezenta.

4. Opis alternativnog pristupa izučavanju prezenta i analiza njegove funkcionalnosti

Redosled izučavanja glagolskih oblika u nastavi srpskog kao maternjeg jezika u potpunosti prati postulate principa sistematičnosti i postupnosti – od bližeg ka daljem, od poznatog ka nepoznatom, od prostijeg ka složenom. Prema navedenom, izučavanje prezenta u petom razredu osnovne škole prirodno prethodi izučavanju imperativa u šestom, jer, kako je dobro poznato, prezent direktno učestvuje u obrazovanju oblika imperativa. Međutim, V. Krajišnik (2016: 9) smatra da treba ukazati na distinkciju nastave maternjeg jezika u odnosu na nastavu stranog jezika. U nastavi srpskog kao stranog jezika se, prema Zajedničkom evropskom okviru, na početnom nivou učenja od učenika očekuje da poznaje ograničeni broj sintaksičkih struktura i jednostavnih gramatičkih oblika koji pripadaju elementarnom korpusu jezičkih jedinica (A1), odnosno da korektno upotrebljava jednostavne strukture, praveći sistematske elementarne greške (A2). N. Marinković (2016: 188) primećuje da „gramatički minimum usvajanja nekog stranog jezika na nivou praga znanja predstavlja obimno poznavanje osnovne gramatike jednog jezika, svih osnovnih struktura i paradigmi, ali bez ređih, izuzetnih obrta i slučajeva”. Kako bi učenici bili u mogućnosti da razviju elementarne komunikativne kompetencije radi snalaženja u konkretnim životnim situacijama, izučavanje imperativa i prezenta ima svoje opravdanje iako se navedeni redosled kosi sa načelom sistematičnosti i postupnosti. Drugim rečima, u nastavi srpskog kao stranog jezika ne treba uvek tražiti uzročno-posledične veze među glagolskim oblicima kao što se to vrlo često čini u nastavi srpskog kao maternjeg jezika. Mnogo važniji razlog za izučavanje glagolskih oblika može predstavljati frekventnost njihove upotrebe u učenikovoj svakodnevici i u udžbenicima, jer „izabrani sadržaji moraju da budu funkcionalni, primjenljivi čim se napusti učionica – na ulici, u hotelu, na poslu, na fakultetu, u studentskom domu, na pijaci, u bolnici” (Krajišnik 2016: 14). Zato treba insistirati na usvajanju onih oblika, između ostalog i imperativa, koji će učenicima pomoći da se snađu u realnim životnim okolnostima – svakako će biti veoma korisno da iskažu svoj stav, potrebu, nameru ili osećanje. Shodno tome, analiza udžbenika *Reč po reč* (Instituta za strane jezike, Beograd) pokazala je da su do početka druge lekcije oblici imperativa zastupljeniji u odnosu na oblike prezenta – zabeležili smo četrnaest oblika imperativa naspram svega četiri oblika prezenta. U pitanju su primeri koji predstavljaju deo instruktivnog dela didaktičko-metodičke aparature: *slušajte, ponovite, napišite, prepišite, čitajte, vežbajte, izvolite, izvinite, stavite, napravite, dopunite, udite,*

odgovorite, izaberite (prva lekcija); *dođi, pročitajte, koristite, završite, ponovite* (druga lekcija); *gledajte, kažite* (treća lekcija); *upotrebite, promenite* (četvrta lekcija); *dođite* (peta lekcija); *pitajte* (šesta lekcija); *daj, dajte, zamenite* (osma lekcija); *upišite, uporedite, pričaj* (deseta lekcija); *opišite* (jedanaesta lekcija); *piši, pozdravi, razgovarajte, precrtajte* (dvanaesta lekcija). Kao što se iz navedenih primera može videti, dominiraju oblici drugog lica množine imperativa. Interesantno je da je u lekciji posvećenoj obradi imperativa zastupljeno svega devet novih oblika, što je svakako manje od broja oblika sa kojima se učenici upoznaju u uvodnoj i prvoj lekciji navedenog udžbenika: *provedite, vidi, gledajte, dozvolite, uzmite, idi, učite, pitajte, stojte*. Takođe, ne smemo zaboraviti ni oblike imperativa sa kojima se susreću učenici koji izvesni vremenski period pre početka kurseva borave u Republici Srbiji: *otvorite, zatvorite, uđite, dajte, skuvajte, kupite, potpišite, uplatite, predajte* itd.

Zahvaljujući pomenutoj analizi udžbenika *Reč po reč* zapazili smo da je u prvih dvanaest lekcija upotrebljeno sedamdeset i sedam različitih glagola u prezentu⁶ (v. grafički prikaz 1). Kao najfrekventniji glagoli pojavljuju se glagoli I/1 vrste (glagoli na *-ati*), III/1 vrste (glagoli na *-iti*), odnosno I/2 vrste (glagoli na *-ati* koji u prezentu imaju *-em*). Poređenjem frekventnosti glagola u prezentu sa frekventnošću glagola datih u imperativu, odnos snaga je identičan – dominiraju glagoli I/1 (12), III/1 (12) i I/2 (6) vrste.

Grafički prikaz 1. Frekventnost pojavljivanja određene vrste glagola

Daljim sagledavanjem oblika imperativa i prezenta ekscerpiranih glagola, izdvojili smo nekoliko načelnih zapažanja:

1. Glagoli I/1 vrste obrazuju imperativ pomoću nastavaka *-j, -jmo, -jte*, pri čemu u svim slučajevima u 3. licu množine prezenta imaju nastavak *-ju*.
2. Glagoli I/2 vrste obrazuju imperativne oblike pomoću nastavaka *-i, -imo, -ite*, pri čemu u većini slučajeva u 3. licu množine prezenta imaju nastavak *-u*.

3. Glagoli I/4 vrste obrazuju imperativne oblike pomoću nastavaka -j, -jmo, -jte, pri čemu u svim slučajevima u 3. licu množine prezenta imaju nastavak -ju.
4. Glagoli II/1, II/2 i III/1 vrste obrazuju imperativne oblike pomoću nastavaka -i, -imo, -ite, pri čemu u gotovo svim slučajevima imaju nastavak -e u 3. licu množine prezenta.
5. Glagoli V/2, V3 i VII vrste obrazuju imperativne oblike pomoću nastavka -i, -imo, -ite, pri čemu u gotovo svim slučajevima imaju nastavak -u u 3. licu množine prezenta.

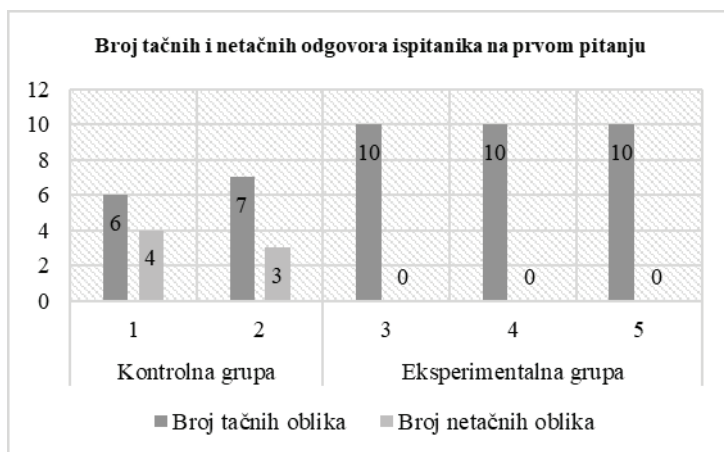
Međutim, kako se od stranaca na početnom nivou ne može očekivati da znaju glagolske vrste, navedena zapažanja smo preoblikovali u korisne savete koji bi im mogli pomoći u obrazovanju oblika imperativa i prezenta.

1. Glagoli koji u imperativu imaju nastavke -j, -jmo, -jte, u većini slučajeva će imati nastavak -ju u 3. licu množine prezenta.
2. Glagoli koji u imperativu imaju nastavke -i, -imo, -ite, u većini slučajeva će imati nastavak -u ili -e.
 - a. Ukoliko glagol u imperativu ima ispred nastavka samoglasnik *a* ili bilo koji suglasnik (obično *z, d, đ, n*), 3. lice množine prezenta treba obrazovati pomoću nastavka -u.
 - b. Ukoliko glagol u imperativu ima ispred nastavka neki od samoglasnika *e* ili *i*, 3. lice množine prezenta treba obrazovati pomoću nastavka -e.

Rad na izučavanju oblika imperativa i prezenta na početnom nivou učenja srpskog kao stranog jezika trebalo bi da podrazumeva preduzimanje više koraka. Kako se učenici prvi put susreću sa nastavnikom i nastavnim materijalima, boraveći vrlo često manje od mesec dana u Republici Srbiji, početak rada na kursu trebalo bi da podrazumeva međusobno upoznavanje, davanje instrukcija za budući rad i upoznavanje sa osnovnim karakteristikama srpskoga jezika: fonološkim pravopisom i, u skladu sa tim, ortografskim rešenjem Vuka S. Karadžića, sistemom glasova, prezentom pomoćnog glagola *jesam* i osnovnim kulturno-istorijskim činjenicama. Takođe, ovaj segment rada podrazumeva i upoznavanje sa nastavnim materijalima, odnosno udžbenicima i radnim sveskama. Upravo u ovom segmentu rada nastavnik treba da ukaže na instruktivni sloj udžbenika, objašnjavajući radne naloge, njihovo značenje i formu, te isticanje oblika infinitiva datih glagola. Kako smo ranije naveli, prilika je da se iskoriste upravo oni glagoli koji postoje u samim udžbenicima, kao i oni koji će učenicima pomoći radi snalaženja u svakodnevnom životnim situacijama (*potpisati, uplatiti, doći, zatvoriti, otvoriti, dati, gledati, slušati*). Na taj način će učenici steći pojam o oblicima imperativa u srpskom jeziku, a svakodnevnom radom i o nastavcima koji se koriste prilikom izdavanja naredbi. Nakon što nastavnik utvrdi da su učenici razumeli oblike imperativa datih glagola, u sledećoj etapi će insistirati na obrazovanju oblika imperativa novih glagola. Pošto učenici budu u stanju da bez većih grešaka formiraju imperativ, nastavnik će ih bliže upoznati sa prezentom kao osnovnim glagolskim vremenom – značenjem i nastavcima. Ovo je ključni trenu-

tak u radu na izučavanju prezenta – potrebno je da putem demonstrativne metode učenici uoče vezu između načina obrazovanja imperativa i (3. lica množine) prezenta. Poznavanje oblika imperativa pomoći će učenicima u određivanju (prezentske) osnove (prostim odbijanjem nastavka), a samim tim i uspješnijem obrazovanju oblika prezenta. Zato je važno učenicima predočiti gorenavedene savete/pravila.

Kako bismo ispitali funkcionalnost navednog postupka, sproveli smo istraživanje na časovima u Centru za srpski kao strani jezik pri Departmanu za srbistiku Filozofskog fakulteta u Nišu. Petoro učenika je podeljeno u dve grupe – kontrolnu i eksperimentalnu. U kontrolnoj grupi primenjen je tradicionalni pristup izučavanju prezenta i imperativa, a u eksperimentalnoj objašnjeni alternativni pristup. Rezultati su pokazali da su učenici u eksperimentalnoj grupi sa više uspešnosti obrazovali oblike imperativa i prezenta. U prvom zadatku zadatak učenika je bio da formiraju oblike 3. lica množine prezenta na osnovu datih oblika imperativa. Članovi eksperimentalne grupe su bez greške uradili traženi zadatak, dok su učenici kontrolne grupe imali poteškoća prilikom obrazovanja glagola: *smejati se, živeti, ići, poći*.

Grafički prikaz 2. Broj tačnih i netačnih odgovora ispitanika na prvom pitanju

Pri izradi drugog zadatka učenici su postigli gotovo identične rezultate. U ovom zadatku trebalo je da od datih oblika infinitiva obrazuju oblike 2. lica množine imperativa i 3. lica množine prezenta. Članovi kontrolne grupe napravili su (ukupno) po tri greške, i to prilikom obrazovanja oblika imperativa i prezenta glagola *napisati* i *ući*. Reč je o glagolima prilikom čijeg obrazovanja dolazi do glasovnih promena, što predstavlja jednu od velikih prepreka učenicima iz inostranstva u obrazovanju navedenih oblika. Članovi eksperimentalne grupe načinili su samo jednu grešku – prilikom obrazovanja 3. lica množine prezenta glagola *odgovoriti*.

Najveći izazov učenicima iz inostranstva predstavljao je treći zadatak, u kome se očekivalo da upišu u dati tekst po osam odgovarajućih oblika imperativa i prezenta (glagola datih u zagradi). Učenici kontrolne grupe uspešno su obrazovali četiri oblika imperativa i isto toliko oblika prezenta. Greške su načinjene u obrazovanju oblika imperativa glagola *piti, poći, reći, gledati*, odnosno pri obrazovanju oblika

prezenta glagola *znati, želeći, jesti, nadati (se)*. Svi učenici eksperimentalne grupe su bez načinjenih grešaka obrazovali oblike imperativa i prezenta datih glagola, što direktno ukazuje na funkcionalnost primenjenog alternativnog postupka u učenju glagolskih oblika.

5. Zaključak

Nastava srpskog kao stranog jezika, sa svim svojim posebnostima i težnjom ka konačnom naučnom utemeljenju, zahteva konstantne evaluacije postupaka nastavnika. Praksa nam pokazuje da se, iako je u pitanju posebna naučna i nastavna disciplina, vrlo često koriste isti metodi, isti postupci i tehnike svojstvene nastavi srpskog kao maternjeg jezika. To je najbolje uočljivo prilikom izučavanja glagolskih oblika, gde se u udžbenicima i programima predviđa njihovo izučavanje prema tradicionalnom redosledu: *infinitiv–prezent–svi ostali*. Učenici velikih poteškoća upravo imaju u obrazovanju oblika prezenta, kako zbog nepoznavanja prezentske osnove i velikog broja nastavaka, tako i zbog nepostojanja jasnih pravila o načinu na koji ga treba graditi. Kako bi se nastava srpskog kao stranog jezika učinila efikasnijom, autori u ovom radu predlažu alternativni pristup izučavanju glagolskih oblika, uočavajući direktnu vezu između oblika imperativa i prezenta. Iako prezent direktno utiče na građenje oblika imperativa, promena redosleda kojim se izučavaju u nastavi može pojednostaviti proces usvajanja i savladavanja ova dva glagolska oblika. Učenici se već prilikom dolaska u Republiku Srbiju upoznaju sa velikim brojem imperativnih oblika neophodnih za obavljanje svakodnevnih životnih aktivnosti, pri čemu su u prvim lekcijama udžbenika („za snalaženje u osnovnim životnim situacijama”) zastupljeniji oblici imperativa nego prezenta. Učenici ove oblike vrlo brzo usvajaju, uočavajući osnovna značenja i veze među njihovim sastavnicama.

Shodno gorenavedenom, autori ovoga rada izdvajaju dva pravila koja mogu učenicima iz inostranstva pomoći da iz poznatih oblika imperativa izdvoje prezent-sku osnovu, a zatim dodaju odgovarajući nastavak za obrazovanje prezenta, pri čemu i građenje 3. lica množine postaje jednostavniji zadatak uprkos postojanju (čak) tri nastavka. Naučena pravila učenici vrlo lako prenose i na druge (do tada nepoznate) glagole, uočavajući pravilnost u obrazovanju imperativa i prezenta. Rezultati sprovedenog istraživanja pokazali su da učenici eksperimentalne grupe, u kojoj je primenjen navedeni alternativni postupak, gotovo bez greške obrazuju oblike prezenta i imperativa na osnovu datog glagola u infinitivu. Sa druge strane, uspešnost učenika kontrolne grupe, u kojoj su glagolski oblici izučavani prema tradicionalnom redosledu, variraju od pitanja do pitanja i kreću se od 50% do 87% (u zavisnosti od tipa zadatka). Upravo je najmanja uspešnost ostvarena na zadatku u kome je trebalo iskoristiti pravilan oblik imperativa i prezenta u datom kontekstu. Navedeno govori u prilog činjenici da vrlo često delotvorni postupci u nastavi maternjeg jezika ne moraju podrazumevati i efikasnost u nastavi stranog jezika, zbog čega je potrebno pronaći one koji će uz najmanje uloženog vremena omogućiti ostvarivanje maksimalnih rezultata i redukciju broja grešaka. Primena navedenog alternativnog postupka ima

svoje metodičko opravdanje, ali bi ga u narednim istraživanjima trebalo proveriti na većem uzorku, ne bi li se doneli konkretni zaključci o njegovoj efikasnost u praksi.

Citirana literatura

- Arsić, Perišić, O. (2016). Analiza grešaka u srpskom jeziku kao stranom na primeru italo-fona. *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III* (2016), 155–168.
- Babić, B. (2011). *Naučimo srpski I i 2 – Rečnik glagola*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Babić, B. (2016). Unutarjezičke greške na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog (doktorska disertacija). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Babić, B. (2019). Morfološko-sintaksički minimalni rečnik glagola u nastavi srpskog jezika kao stranog/drugog i kao maternjeg. *Metodički vidici*, 10 (2019), 33–58.
- Dorđević, K. (2017). Analiza grešaka slovačkih maternjih govornika na početnom nivou učenja srpskog jezika kao stranog. *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII*, Brno: Moravské zemské muzeum Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy university, 691–697.
- Klajn, I. (2006). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Krajišnik, V. (2016). Neka pitanja iz metodike nastave srpskog kao stranog jezika. *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III* (2016), 7–26.
- Marinković 2016: Marinković, N. (2016). *Gramatički minimum srpskog kao stranog jezika* (doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet u Beogradu.
- Milošević, S. (2016). Tipologija gramatičkih grešaka ruskih govornika pri usvajanju srpskog jezika. *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III* (2016), 169–180.
- Mrazović, P., Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Piper, P., Klajn, I. (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Selimović-Momičilović, M., Živanić, Lj. (2012). *Reč po reč (Srpski jezik za strance – početni kurs)*. Beograd: Institut za strane jezike.
- Stevanović, M. (1986). *Savremeni srpskohrvatski jezik*. Beograd: Naučna knjiga.
- Sudimac, N. (2019). Najčešće greške prilikom usvajanja srpskog jezika kao stranog kod studenata rumunske nacionalnosti. *Ishodišta 5*, Temišvar: Savez Srba u Rumuniji – Centar za naučna istraživanja i kulturu u Rumuniji – Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, godina 5, broj 5, 441–455.
- Zajednički evropski okvir za učenje jezika 2011: *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*, Council of Europe, 2011.

Aleksandar M. Novaković

ALTERNATIVE PROCEDURES WHEN LEARNING THE PRESENT TENSE IN TEACHING SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

The aim of this paper is to consider alternative procedures when learning the present tense at the beginner level of learning Serbian as a foreign language. Practice shows that foreigners who learn Serbian at level A1 have great difficulties in mastering the way the present tense is formed, both due to a lack of clear rules and due to a large number of suffixes. For example, in the formation of the 3rd person plural in the present tense, there are as many as three suffixes (-e, -u, -ju) and there is no possibility of free choice. According to a tacit rule, the present tense is studied first, and then all the other verb forms in textbooks for learning Serbian. However, the authors of this paper believe that learning the present tense should be preceded by learning imperative forms, because there is a direct link between the way the 3rd person plural in the present tense and the (second person singular form of the) imperative are generated. The imperative is a verb form that students encounter very often during their stay in the Republic of Serbia, as well as at the very beginning of the course when getting acquainted with the instructive part of the textbook (*circle, underline, listen, say, etc.*). In that way, the imperative becomes a form that foreigners gladly use "for survival" in real life circumstances. In other words, knowledge of this verb form helps students find the right way to perform everyday activities until they develop basic language competencies. In this paper, the authors try to show how a changed order of studying verb forms (imperative-present) can help in mastering the formation and use of the present tense more efficiently, highlighting two very useful rules and applying them to all the verbs provided by the curricula and textbooks at the beginner level of learning Serbian. In the control group, verb tenses were studied in the order in which they were presented in the textbooks (present-imperative). In the experimental group, the order of the processed content was different (imperative-present). The results of the study showed that the students in the experimental group were able to generate imperative and present verb forms almost without any mistakes, while the success of the students in the control group varied depending on the task.

aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs